Με αφορμή την επέτειο του ξεσηκωμού του Πολυτεχνείου

Το θέατρο στα χρόνια της δικτατορίας (1967–1974): Λογοκρισία, αντίσταση και αντιδικτατορική σκηνική δημιουργία

«Βάλτε το αυτί στο χώμα και ακούστε…
Η γη χτυπάει με ογδόντα σφυγμούς…
ωραίους σαν από τύμπανο…
κάτι γίνεται… κάτι γίνεται…».
(Η κραυγή της Τζένης Καρέζη στην παράσταση *Το μεγάλο μας τσίρκο*)

Η επιβολή της στρατιωτικής δικτατορίας στις 21 Απριλίου 1967 ανέκοψε βίαια μια περίοδο ανανέωσης του ελληνικού θεάτρου, η οποία είχε αρχίσει να διαμορφώνεται κατά την προηγούμενη δεκαετία, με την εμφάνιση νέων θεατρικών ομάδων, τη δραστηριοποίηση νεότερων Ελλήνων συγγραφέων και την αναζήτηση διαφορετικών μορφών σκηνικής έκφρασης. Η λογοκρισία, οι πολιτικές διώξεις, οι συλλήψεις και οι εξορίες καλλιτεχνών, καθώς και η προσπάθεια ελέγχου των πολιτιστικών θεσμών διαμόρφωσαν ένα ασφυκτικό περιβάλλον για τη θεατρική δημιουργία. Από τον πρώτο κιόλας χρόνο της δικτατορίας συγκροτήθηκε Επιτροπή Ελέγχου Θεατρικών Έργων, στην οποία οι θίασοι όφειλαν να υποβάλλουν εκ των προτέρων τα έργα και τα στοιχεία των παραστάσεών τους προς έγκριση. Παράλληλα, η διάλυση του Σωματείου Ελλήνων Ηθοποιών και η ίδρυση, το 1970, του Οργανισμού Κρατικών Θεάτρων εντάσσονταν στην προσπάθεια του καθεστώτος να ελέγξει τόσο την επαγγελματική εκπροσώπηση των ηθοποιών όσο και τη λειτουργία των σημαντικότερων κρατικών θεατρικών οργανισμών.

Στα πρώτα χρόνια της δικτατορίας, το θεατρικό πεδίο χαρακτηρίστηκε από την υποχώρηση της δημόσιας καλλιτεχνικής δραστηριότητας, αλλά και από την αναζήτηση εναλλακτικών τρόπων έκφρασης. Ενδεικτική υπήρξε η στάση του Θεάτρου Τέχνης του Καρόλου Κουν, το οποίο, παρά τις συνθήκες λογοκρισίας, συνέχισε να παρουσιάζει έργα της νεότερης ευρωπαϊκής δραματουργίας, όπως τις *Δούλες* του Ζαν Ζενέ, τον *Βόυτσεκ* του Γκέοργκ Μπύχνερ, το *Παιχνίδι της σφαγής* του Ευγένιου Ιονέσκο, την *Οπερέτα* του Βίτολντ Γκομπρόβιτς, το *Τέλος του παιχνιδιού* του Σάμιουελ Μπέκετ, καθώς και το *Τρόμος και αθλιότητα του Τρίτου Ράιχ* του Μπέρτολτ Μπρεχτ. Παράλληλα, το 1967, ο Μάνος Κατράκης, του οποίου το Ελληνικό Λαϊκό Θέατρο είχε ήδη εκδιωχθεί από τους στρατιωτικούς από το Άλσος του Πεδίου του Άρεως, παρουσίασε το *Καληνύχτα Μαργαρίτα* του Γεράσιμου Σταύρου. Το έργο, που αναφέρεται στην καταπίεση και την αυθαιρεσία των εγχώριων τυράννων κατά την περίοδο της Κατοχής και της Αντίστασης, προσέλαβε ιδιαίτερη επικαιρότητα μέσα στο πολιτικό κλίμα της δικτατορίας.

Καθοριστική για την ανανέωση του πολιτικού θεάτρου υπήρξε η εμφάνιση νέων σχημάτων και σκηνών. Το 1970 ιδρύθηκε το Ελεύθερο Θέατρο, το οποίο ανέπτυξε μια συλλογική και πειραματική αντίληψη για τη θεατρική δημιουργία, αξιοποιώντας στοιχεία του μπρεχτικού θεάτρου, της επιθεώρησης και της πολιτικής σάτιρας. Ανάμεσα στις σημαντικότερες παραγωγές του συγκαταλέγονται η *Όπερα του ζητιάνου* του Τζον Γκέι (1970), η *Ιστορία του Αλή Ρέτζο* του Πέτρου Μάρκαρη (1971–1972), καθώς και τα μονόπρακτα του Μπέρτολτ Μπρεχτ *Υπερπόντια πτήση* και *Ραδιοφωνικό κομμάτι* (1971). Το 1973 η ομάδα παρουσίασε την επιθεώρηση *...Κι εσύ χτενίζεσαι*, με κείμενα των Μποστ, Γιώργου Σκούρτη και μελών της ομάδας, αξιοποιώντας την επικαιρότητα, την πολιτική σάτιρα και τον αυτοσχεδιασμό. Η πρακτική της διαρκούς ανανέωσης των κειμένων κατά τη διάρκεια των παραστάσεων επέτρεπε στους ηθοποιούς να παρακάμπτουν τον προληπτικό έλεγχο, μετατρέποντας τη σκηνή σε χώρο άμεσης πολιτικής επικοινωνίας.

Σημαντική υπήρξε, επίσης, η συμβολή του Θεάτρου Στοά, που ιδρύθηκε από τον Θανάση Παπαγεωργίου και τη Λήδα Πρωτοψάλτη, καθώς και του Πειραματικού Θεάτρου της Μαριέτας Ριάλδη. Στη Στοά παρουσιάστηκε, μεταξύ άλλων, η *Πανοραμική θέα μιας νυχτερινής εργασίας* του Μάριου Ποντίκα, ενώ το 1970 το Θέατρο Τέχνης ανέβασε την παράσταση *Οι Νταντάδες*, το πρώτο θεατρικό έργο του Γιώργου Σκούρτη, σε σκηνοθεσία Γιώργου Λαζάνη, με τους Θύμιο Καρακατσάνη, Γιάννη Μόρτζο και Νίκο Μπουσδούκο. Το έργο, με τη σκληρή κοινωνική θεματολογία και την ανατρεπτική δραματουργική του γλώσσα, αποτέλεσε χαρακτηριστικό δείγμα της νέας ελληνικής γραφής που αναπτύχθηκε μέσα στις συνθήκες της δικτατορίας.

Η κορύφωση της αντιδικτατορικής θεατρικής δημιουργίας συνδέθηκε με την πολιτική αφύπνιση των αρχών της δεκαετίας του 1970 και, κυρίως, με το φοιτητικό και λαϊκό κίνημα και τον ξεσηκωμό του Πολυτεχνείου. Ξεχωριστή θέση κατέχει το *Μεγάλο μας τσίρκο* του Ιάκωβου Καμπανέλλη, σε σκηνοθεσία Κώστα Καζάκου, μουσική Σταύρου Ξαρχάκου και ερμηνεία τραγουδιών από τον Νίκο Ξυλούρη. Η παράσταση έκανε πρεμιέρα στις 22 Ιουνίου 1973 στο θέατρο Αθήναιον, με πρωταγωνιστές την Τζένη Καρέζη και τον Κώστα Καζάκο, πλαισιωμένους από τους Διονύση Παπαγιαννόπουλο, Τίμο Περλέγκα και Χρήστο Καλαβρούζο. Μέσα από μια σπονδυλωτή αναδρομή στην ελληνική ιστορία, από την αρχαιότητα έως την Κατοχή, το έργο ανέδειξε τους μηχανισμούς της ξένης εξάρτησης, της πολιτικής αυθαιρεσίας και της καταπίεσης. Η ιστορική αλληγορία, η λαϊκή θεατρική παράδοση, τα τραγούδια και τα μπρεχτικά σχόλια επέτρεψαν τη διαμόρφωση ενός πολυεπίπεδου αντιδικτατορικού λόγου, ο οποίος συναντούσε άμεσα την πολιτική εμπειρία του κοινού. Η τεράστια απήχηση της παράστασης, που συνεχίστηκε τον χειμώνα του 1973–1974 στο θέατρο Ακροπόλ, τη μετέτρεψε σε καλλιτεχνικό σύμβολο του αντιδικτατορικού αγώνα, με την προσέλευση περισσότερων από 500.000 θεατών. Μετά τον ξεσηκωμό του Πολυτεχνείου, η σύλληψη και φυλάκιση της Καρέζη και του Καζάκου οδήγησε σε προσωρινή διακοπή των παραστάσεων.

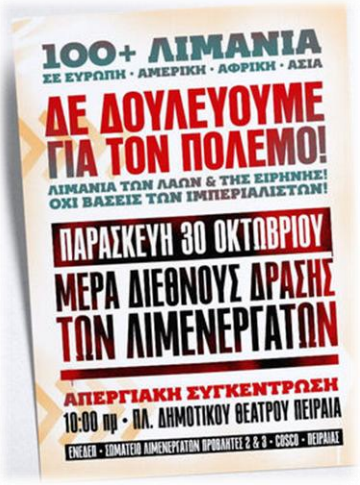
Στην ίδια περίοδο εντάσσεται η δραστηριότητα του Στέφανου Ληναίου και της Έλλης Φωτίου. Το 1970, στο θέατρο Άλφα, ο Ληναίος παρουσίασε το *Καληνύχτα Μαργαρίτα*, ενώ τον Οκτώβριο του 1973 ανέβασε τους *Κλειδοκράτορες* του Μίλαν Κούντερα, παράσταση που

απαγορεύτηκε μετά τον ξεσηκωμό του Πολυτεχνείου. Το θέατρο Άλφα, όπως και το γειτονικό Αλάμπρα, λειτούργησε κατά τις ημέρες του ξεσηκωμού ως καταφύγιο για ανθρώπους που προσπαθούσαν να προστατευτούν από την αστυνομική καταστολή.

Η θεατρική δραστηριότητα των χρόνων της δικτατορίας δεν μπορεί, επομένως, να αποτιμηθεί αποκλειστικά με βάση τα έργα που απαγορεύτηκαν ή τις παραστάσεις που είχαν ρητά πολιτικό περιεχόμενο. Η σημασία της εντοπίζεται και στους τρόπους με τους οποίους η σκηνική πράξη απέκτησε αντιστασιακή διάσταση: μέσα από την αλληγορία, την ιστορική αναφορά, τη σάτιρα, τη χειρονομία, τον αυτοσχεδιασμό και τη σιωπή. Όπως μαρτυρούν οι δημιουργοί της εποχής, ακόμη και μια λέξη που αφαιρούνταν από το κείμενο μπορούσε να αντικατασταθεί από ένα βλέμμα ή μια κίνηση, μετατοπίζοντας το νόημα από τον λόγο στη σκηνική παρουσία. Η θεατρική αίθουσα μετατράπηκε έτσι σε χώρο συνάντησης, πολιτικής συνειδητοποίησης και συλλογικής αντίστασης.

Η επέτειος του Πολυτεχνείου επαναφέρει στο προσκήνιο αυτή τη σύνδεση της καλλιτεχνικής δημιουργίας με τη διεκδίκηση της ελευθερίας και μιας αξιοπρεπούς ζωής. Η αναδρομή στο θέατρο της δικτατορίας αναδεικνύει, τελικά, ότι η σκηνή δεν υπήρξε απλώς καθρέφτης της πολιτικής πραγματικότητας, αλλά ένας από τους χώρους στους οποίους η αντιδιδακτορική πάλη απέκτησε καλλιτεχνική μορφή και δημόσια φωνή.

Σήμερα, 53 χρόνια μετά τον ξεσηκωμό του Νοεμβρίου 1973, τιμούμε έμπρακτα τα διδάγματα της καλλιτεχνικής δράσης και της αντίστασης των ανθρώπων του πολιτισμού κατά την περίοδο της δικτατορίας. Ως επιστήμονες και επιστημόνισσες, εκπαιδευτικοί, καλλιτέχνες και καλλιτέχνιδες, αρνούμαστε να συμβιβαστούμε με τα κιτ επιβίωσης 72 ωρών και την πολεμική οικονομία που διαμορφώνεται στο πλαίσιο των οξυμένων ανταγωνισμών μεταξύ ΕΕ, ΗΠΑ και Κίνας για την πρωτοκαθεδρία στο ιμπεριαλιστικό σύστημα. Τιμή στην αντιδικτατορική πάλη του λαού μας αποτελεί ο οργανωμένος αγώνας ενάντια στην πολιτική που σε καιρό ειρήνης μάς ξεζουμίζει στη δουλειά και σε καιρό πολέμου μάς καλεί «να συνηθίσουμε σε φέρετρα και κουλτούρα πολέμου».

Συντασσόμαστε με τους δεκάδες ερευνητές και ερευνήτριες που αρνούνται να θέσουν την επιστημονική τους εργασία στην υπηρεσία του πολέμου, τους χιλιάδες φοιτητές και φοιτήτριες που αντιδρούν στη διείσδυση του ΝΑΤΟ στα πανεπιστήμια, καθώς και τους χιλιάδες εκπαιδευτικούς που στις 21 Οκτωβρίου διαδήλωσαν, διεκδικώντας κονδύλια για την παιδεία αντί για πολεμικούς εξοπλισμούς. Στεκόμαστε, επίσης, στο πλευρό των δεκάδων χιλιάδων λιμενεργατών διεθνώς, οι οποίοι, με την πρωτοφανή απεργιακή κινητοποίησή τους στις 30 Οκτωβρίου, διακήρυξαν την άρνησή τους να συμβάλουν στην πολεμική δραστηριότητα.

Θέτουμε σε προτεραιότητα τις δικές μας ανάγκες και το μέλλον των παιδιών μας. Αντιμετωπίζουμε συλλογικά κάθε απόπειρα υπονόμευσης των διεκδικήσεών μας και ενισχύουμε τον σύλλογό μας μέσα από την ενεργό συμμετοχή όλων. Οργανώνουμε και προετοιμάζουμε την πανελλαδική πανεργατική απεργία της 25ης Νοεμβρίου, με κεντρικό σύνθημα: «Καμία θυσία για τον πόλεμο και τα κέρδη τους».

Συμμετέχουμε όλες και όλοι στις εκδηλώσεις του τριήμερου εορτασμού της επετείου του ξεσηκωμού του Πολυτεχνείου και στην κατάθεση στεφάνου από τον Π.Ε.Σ.Υ.Θ. στον ιστορικό χώρο του Πολυτεχνείου, την Κυριακή 15 Νοέμβρη 2026, στις 11.00 π.μ.